

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.13>

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ПОЗИТИВІЗМ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, АВТОРИ ТА КЛЮЧОВІ ІДЕЇ

Крапивін Є.О.,

аспірант кафедри теорії та історії права і держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0003-6333-5692

Крапивін Є.О. Англо-американський юридичний позитивізм: періодизація, класифікація, автори та ключові ідеї.

Юридичний позитивізм часто піддається спрощеній критиці як «застарілий» підхід, зведений до редукованої формули Дж. Остіна («право – наказ суверена, забезпечений санкцією»). Такий підхід залишає поза увагою концептуальну відстань між класичним юридичним позитивізмом та його сучасними течіями. Недостатня увага до еволюції позитивізму в англо-американській юриспруденції призводить до того, що в Україні його сприймають винятково у вигляді «класичного» етапу, обмежуючись періодом до середини ХХ століття.

В цій статті запропоновано авторську періодизацію етапів формування англо-американського юридичного позитивізму. Зокрема: «докласичний» (Т. Гоббс, Дж. Бентам), «класичний» (Дж. Остін – «наказова теорія»), «сучасний» (Г. Гарт, Дж. Раз) та «надсучасний» (С. Шапіро, К. Хімма) етапи. «Докласичний» етап юридичного позитивізму має філософське підґрунтя, насамперед в утилітаризмі Дж. Бентама, а «класичний» етап характеризується вже згаданою відомою формулою Дж. Остіна. «Сучасний» етап, започаткований Г. Гартом у 1960-х роках, звертається до панівної в Оксфорді аналітичної філософії, що транслюється на філософію права, критикуючи Дж. Остіна та впроваджуючи поділ на первинні та вторинні правила (включно з правилом визнання). Його засади ґрунтуються на ключових постулатах: про соціальний факт та про відокремленість права та моралі. Дж. Раз, представник ексклюзивного позитивізму, змістив акцент на авторитет права як його дієвість у суспільстві шляхом наявності «авторитету права», а не примусу. «Надсучасний» етап пропонує нові концепції: К. Хімма стверджує концептуальну необхідність примусу для функціонування права, не обмежуючись фізичними видами такого примусу а С. Шапіро розглядає право як «планувальну теорію» – інструмент безособового соціального планування для досягнення цілей суспільного життя, що серед іншого уможливорює безперервність функціонування права в нестабільних суспільно-політичних режимах.

Автор статті пропонує чітку періодизацію і класифікацію англо-американського юридичного позитивізму, що уможливорює обіг в науковій дискусії ідей цих авторів, включно з авторами «надсучасного» періоду.

Ключові слова: праворозуміння, юридичний позитивізм, інклюзивний/ексклюзивний юридичний позитивізм, мораль і право, Дж. Остін, Г. Гарт, Дж. Раз, К. Хімма, С. Шапіро.

Krapiyvin Y.O. Anglo-American legal positivism: periodisation, classification, authors and key ideas.

Legal positivism is often subject to simplistic criticism as an “outdated” approach, reduced to J. Austin’s formula (“law is the command of the sovereign, backed by sanction”). This approach ignores the conceptual distance between classical positivism and its contemporary variants. Insufficient attention to the evolution of positivism in Anglo-American jurisprudence leads to its perception in Ukraine exclusively as a “classical” stage, limited to the period up to the mid-20th century.

This article proposes the author’s periodization of the stages of formation of Anglo-American legal positivism. In particular: “pre-classical” (T. Hobbes, J. Bentham), “classical” (J. Austin – “command theory”), “modern” (H. Hart, J. Raz), and “ultra-modern” (S. Shapiro, K. Himma) stages. The “pre-classical” stage of legal positivism has a philosophical basis, primarily in J. Bentham’s utilitarianism, while the “classical” stage is characterized by J. Austin’s well-known formula mentioned above. The “modern” stage, initiated by H. Hart in the 1960s, refers to the analytical philosophy prevailing in Oxford, which is transferred to the philosophy of law, criticizing J. Austin and introducing a division into primary and secondary rules (including the rule of recognition). Its foundations are based on key theses: social fact and separation theses. J. Raz, a representative of exclusive positivism, shifted the emphasis to the authority of law as its effectiveness in society through the existence of “the authority of law” rather than coercion. The “ultra-modern” stage offers qualitatively new concepts: K. Himma’s

asserts the conceptual necessity of coercion for the functioning of law, not limited to physical coercion, while S. Shapiro considers law as a "planning theory" – an instrument of impersonal social planning for achieving the goals of social life.

The author of the article offers a clear periodization and classification of Anglo-American legal positivism, which makes it possible to discuss the ideas of these authors in scientific discourse, including authors of the "ultra-modern" period.

Key words: concept of law, legal positivism, inclusive/exclusive legal positivism, morality and law, H.L.A. Hart, J. Raz, K. Himma, S. Shapiro.

Постановка проблеми. Подекуди при згадці юридичного позитивізму як типу праворозуміння або концепції права, намагаються заперечити його цінність для сучасної теорії і практики. Посилаються на «застарілість» його положень та наділяють будь-які згадки про позитивізм негативними рисами без аналізу змісту цього підходу до визначення права. Відома формула Дж. Остіна «Право це наказ суверена, забезпечений санкцією» використовується як спрощений погляд на позитивістську теорію права, хоча концептуальна відстань між цим автором XIX століття і сьогоденним юридичним позитивізмом величезна.

Водночас всі типи праворозуміння так чи інакше звертаються до термінологічного апарату юридичного позитивізму: полемізують з його засадничими положеннями, а саме авторитетно висловлюваних нормативно-інституціональних аспектах права, без яких неможливо забезпечити системність, упорядкованість, юридичну визначеність права. Такі терміни як «несправедливий закон», «неправова норма», «живе право» чи дихотомія «право/закон» часто зустрічаються у публікаціях представників різних типів праворозуміння. При цьому прямо чи опосередковано згадується юридичний позитивізм з різним рівнем заглиблення в його зміст. Своєю чергою це викликає необхідність належної періодизації та класифікації різних поглядів на право в юридичному позитивізмі.

Метою статті є впровадження в науковий обіг авторської періодизації різних етапів формування англо-американського юридичного позитивізму, класифікації її представників та їх ключових ідей.

Стан опрацювання проблематики. В Україні юридичний позитивізм досліджувався на рівні комплексних дисертацій, здебільшого стосовно місця позитивного права в теорії права, насамперед в працях С.Ф. Алаіс [1] та А.В. Баран [2]. Водночас наявні публікації щодо окремих складових теорій англо-американських юридичних позитивістів: Г.А. Вдовина досліджувала англо-саксонську філософію права XX ст.[3], Р.П. Луцький теоретико-правові засади формування сучасного позитивного права [4], Ю.В. Цуркан-Сайфуліна зв'язок влади і права у концепціях юридичного позитивізму [5], а В. Середюк і О. Богдан – нормативність права в юридичному позитивізмі [6]. Окремі праці присвячені ключовим авторам юридичного позитивізму: В.С. Бігун та Б.В. Малишев писали про Г. Гарта [7] [8], а О.С. Гримайло – Дж. Раза [9]. При тому, що Дж. Раз написав основні свої праці у 1970-80х роках XX століття, а наукова думка юридичних позитивістів продовжує розвиватись. Тож більш сучасні автори 1990х років і пізніше не досліджені взагалі. Отже можна констатувати, що в українській юридичній науці відсутній системний погляд за здобутки сучасного англо-американського юридичного позитивізму.

Виклад основного матеріалу. Англо-американський юридичний позитивізм складається з чотирьох ключових етапів: 1) «докласичного» (формування філософського підґрунтя юридичного позитивізму – етатизм Т. Гоббса, утилітаризм Дж. Бентама та теорія суверенітету Ж. Бодена), 2) «класичного» (системне формування юридичного позитивізму – «командна/наказова» теорія Дж. Остіна); 3) «сучасного» (починаючи з Г. Гарта, Дж. Раза і до початку 2000х років); 4) «надсучасний» (юридичний і філософський – Дж. Постема, М. Крамер, К. Хімма, С. Шапіро та ін.). Така періодизація має хронологічний характер. Надалі ми коротко окреслимо кожен з цих етапів.

«Докласичний» юридичний позитивізм. Юридичний позитивізм спирається на філософсько-правові погляди Т. Гоббса (необхідність держави і примусу), Д. Г'юма (епістемічні засади позитивізму), Дж. Бентама (утилітаризм), Ж. Бодена (суверенна влада) та інших.

«Класичний» юридичний позитивізм найбільш відомий формулою британського юриста Дж. Остіна (1790-1859), сформульованій у XIX ст. – «право є наказ зверхника (суверена), забезпеченим санкцією (примусом)» (law is a command of the sovereign, backed by sanctions) [10]. Таке визначення отримало назву «наказової/командної теорії» та відтворене у багатьох визначеннях права, що зустрічаються і сьогодні. Мова йде про різновид «етатистського» юридичного позитивізму, в якому є держава, яка в особі суверена визначає право як наказ. Лише в сучасних інтерпретаціях сувереном є представницький виборний орган, а примус не отожднюється винятково з фізичним примусом.

Ідеї Дж. Остіна критично переосмислив засновник «сучасного» англо-американського юридичного позитивізму Г. Гарт (H.L.A. Hart) (1907-1992). Його також називають першим аналітичним

філософом права, адже перші твори Г. Гарта стосуються можливостей застосування підходів аналітичної філософії до права, які у нього сформувались під впливом Дж.Л. Остіна та Л. Вітгенштайна [11]. Як професор юриспруденції в Оксфорді Г. Гарт змінив оптику викладання з кейсів (прецедентів) загального права до систематизованого та теоретичного вивчення сутності права та природи юридичних понять. Проте сьогодні погляд на юридичний позитивізм як аскриптивну аналітичну філософію права (на відміну від описових чи прескриптивних (нормативних) мовних виразів аскриптивні приписують права, відповідальність, зобов'язання чи провину – Г. Гарту вони потрібні для чіткого розмежування команди суверена як повеління і нормативності безособових норм права) є застарілим і можна назвати більше «духом часу», що панував у Оксфорді 1950-60х років.

Висхідною точкою «сучасного» позитивізму Г. Гарта є праця «Поняття права» (1961) [12]. В ній піддано критиці ідеї Дж. Остіна, а саме з його ототожнення права і наказів (команд) зверхника. Г. Гарт ділить норми права на два типи: 1) правила первинного порядку (правила-зобов'язання, які приписують вчинити певні дії, утриматись від них або координують діяльність людей в суспільстві); 2) правила вторинного порядку – «правила про правила» (правила визнання – rules of recognition; правила змін; правила правосуддя).

При цьому «правила визнання» відповідають на запитання яким чином змінюються правила вторинного порядку («правила про правила») і чому норма права визнається такою в її реалізації розвитку права як системи (джерело нормативності права, яке нерідко порівнювали з «засадничою нормою» (Gründnorm) Г. Кельзена). Для цього Г. Гарт виключає мораль зі змісту права на користь соціальної практики як причини підкорення праву, насамперед з боку осіб, які це право застосовують – правозастосовників.

Пізніше (у 2му виданні 1994 року) він визнає, що крім правил первинного і вторинного порядку серед норм права також є місце для принципів права. Проте для юридичних позитивістів це принципи позитивного права, хоча і в прецедентній системі права вони створюються не лише законодавцем, а шляхом багаторічної практики судових прецедентів.

При цьому Г. Гарт робить один виняток: у критичних для життя і здоров'я людини суддя може звертатись до позанормативних джерел права, апелюючи до «мінімуму права природного в праві позитивному». Такий крок дав підґрунтя для поширеного сьогодні поділу на інклюзивну (або м'яку чи інкорпоративістську) та ексклюзивну (або жорстку) версію юридичного позитивізму [13]. Відмінність між ними в тому, що в першому випадку за певних умов мораль може включатись в норму права, а в другому – ні.

Класифікація. Як уже зазначалось поділ на інклюзивний/ексклюзивний юридичний позитивізм виник в літературі у зв'язку з пізніми працями Г. Гарта. Відтак його попередників можна здебільшого зарахувати до *ексклюзивного* (виключного, жорсткого) юридичного позитивізму, адже немає сумнівів, що в «наказовій» теорії Дж. Остіна немає місця моралі – будь-який наказ (веління) суверена є правом. Сьогодні ж серед найбільш відомих англо-американських правових теоретиків інклюзивного юридичного позитивізму можна відзначити Г. Гарта, В. Валучова, М. Крамера, Б. Бікса, Л. Гріна, К. Хімму а серед прихильників ексклюзивного – Дж. Раза, А. Мармора, Дж. Гарднера, С. Шапіро.

Тут важливо зазначити, що незалежно від приналежності до тієї чи іншої течії весь англо-американський юридичний позитивізм визначається двома ключовими постулатами (тезами):

1) постулатом про соціальний факт (про соціальні джерела права або просто «соціальна постулат») (Social Fact Thesis) – право має штучну природу, тобто походить з домовленостей (конвенцій) людей між собою про правила, де право є соціальним регулятором створеним людьми (так само як і юридичні інститути – суди, парламенти та органи влади);

2) постулатом про відокремленість (розділення) [права та моралі] (Separability/Separation Thesis) – відповідно до якої не існує необхідного (тобто понятійного або логічного зв'язку) зв'язку між нормами моралі та права, тобто право може спиратись на норми моралі, а може мати суто морально-нейтральне забарвлення.

Отже, подальша дискусія на сторінках праць теоретиків і філософів права цього спрямування розгортається стосовно того як право походить з суспільства та чи є мораль складовою права. Якщо загальне правило говорить, що немає необхідного зв'язку між правом і мораллю, то якраз винятки з цього правила і відрізняють інклюзивних та ексклюзивних юридичних позитивістів.

Дж. Раз (1939-2022) представник жорсткого («виключного») юридичного позитивізму – розвинув і критично переосмислив ключові ідеї Г. Гарта. Раз відійшов від традиційної фіксації на пошуку єдиного визначення поняття права, стверджуючи, що консенсус у цьому питанні є недосяжним. Натомість, він змістив акцент на зміст права, досліджуючи його універсальну природу, незмінну незалежно від конкретного суспільства. Зокрема наголосив, що і принципи права можна розглядати як позитивні (якщо їх зміст окреслено законодавцем, включно через судовий прецедент), а

верховенство права як засада може бути позбавлена морального змісту (мати лише процедурний характер).

В міркуваннях про «авторитет права» (концепція висловлена ним у засадничій праці з такою ж назвою – «The Authority of Law» [14]) пропонує інший погляд на примус в праві. Для нього дієвість права ґрунтується не на загрозі покарання, встановленого сувереном (законодавцем), а на його авторитеті в суспільстві: люди підкорюються праву як ефективному соціальному регулятору, усвідомлюючи його найбільшу користь для досягнення цілей суспільного життя, а не внаслідок наявності загрози покарання. Він пропонує мисленевий експеримент – «суспільство янголів» (the society of angels) [15, с. 159]. За його результатами він доходить висновку, що навіть у світі, де немає потреби в санкціях, людям потрібні правила для вирішення значних проблем координації, а також правила та інституції, які б визначали, що потрібно робити, коли люди мають розумні розбіжності щодо їхніх спільних зусиль стосовно життя в суспільстві. Таким чином Дж. Раз намагається уникати розгляду питання ролі примусу і держави у функціонуванні права, і це розмиває межу між соціальними регуляторами, включно з правом, що методологічно не дозволяє відмежувати його від інших правил, встановлених нормативними системами, які не є правовими. Дж. Раз, назвавши примус другорядною, допоміжною (ancillary) характеристикою права, нехтує роллю суб'єкта застосування примусу – держави, яка через уповноважені органи вирівнює ситуацію між тими, хто обирає право і підкорюється йому, бо воно є ефективним та тими, хто з тих чи інших міркувань порушує його приписи.

Ідеї Дж. Раза розвиваються у наукових дискусіях 1990-х років і до сьогодні, наприклад в працях таких юридичних позитивістів як Дж. Постема [16], Дж. Валдрона [17], М. Крамер [18]. Їх також можна віднести до «сучасного» юридичного позитивізму, хоча вони є нашими сучасниками і продовжують писати нові праці.

«Надсучасний» юридичний позитивізм. Водночас деякі автори, які зараховують себе до юридичних позитивістів, пропонують якісно нові концепції права, менше апелюючи до Г. Гарта чи Дж. Раза. Їх можна назвати *«надсучасними»* юридичними позитивістами: як хронологічно, так і за загальними намірами запропонувати нову програму юридичного позитивізму. Наведемо лише два приклади, хоча їх значно більше.

К. Хімма (Kenneth E. Himma) (н. 1957) у ключовій роботі «Примус і природа права» [19] стверджує, що механізми примусу є не лише емпірично універсальною особливістю правових систем, які можна повсюдно зустріти у суспільствах, але й концептуально необхідною рисою права (law is inherently coercive). Хімма стверджує, що головна функція права як артефакту (цілеспрямовано створеного об'єкта) полягає у підтриманні миру та координації поведінки в умовах обмеженості ресурсів та егоїстичної людської природи. З огляду на ці реалії, правова система не може успішно виконувати свою функцію без примусових санкцій як стримуючого фактора.

Водночас це не означає, що ми повертаємось до «наказу зверхника, забезпеченого санкцією». Право здатне керувати нашою поведінкою, оскільки воно побудоване таким чином, щоб мотивувати нас діяти законно (to act legally) або просто переконувати, використовуючи примусові механізми (coervive mechanism), але це не обов'язково фізичний примус. Для нього поняття примусу в праві є значно ширшим, аніж питання застосування юридичних санкцій. Санкція охоплює як застосування покарання, так і загрозу його застосування. При цьому примус, окрім санкцій, включає в себе також «стримування» (deterrence) від неправомірної поведінки, яке може включати в себе широке коло засобів [19, с. 4–7]. Наприклад, це може бути заохочувальний механізм, схожий на теорію «підштовхування» (Nudge Theory) або «м'якого патерналізму» (Soft Paternalism) в поведінковій економіці [20]. Замість того щоб карати людину за неправильні дії, можна просто «підштовхнути» людину до правильних дій – обмеживши фізичний простір, змінивши структуру відносин, прибравши спокуси вчинення неправомірних дій тощо. Таким чином Хімма ніби повертається до примусу як визначальної характеристики права (яку Г. Гарт і Дж. Раз всіляко хотіли уникнути на користь авторитету права), але пропонує зовсім інакший широкий погляд на примус в праві.

Інший автор – С. Шапіро (Scott J. Shapiro) звертається до теорії соціального планування, в межах якої складні соціальні проблеми розв'язуються шляхом координації дій членів суспільства [21, с. 120]. Він називає її «планувальною теорією права» (planning theory of law), стверджуючи, що правові системи – це інструменти для складного, безособового соціального планування, а закони – це плани або планоподібні норми, спрямовані на розв'язання моральних проблем, які неможливо вирішити без права (наприклад, координація дій у складних суспільствах з обмеженою раціональністю та довірою). Плани для С. Шапіро функціонують для заміни незалежних міркувань про те, як діяти, на авторитетні вказівки. Замість того, щоб щоразу зважувати моральні чи практичні аргументи, суб'єкти просто звертаються до плану (закону), який «думає за них». Тобто замість того щоб кожного разу робити моральний вибір, люди звертаються до готових інструментальних рішень, визначених нормами права. Таким чином, він відповідає на питання щодо «первинності

курки і яйця» (Possibility Puzzle): як може існувати норма, що надає владу створювати інші норми, якщо для створення самої цієї норми вже потрібна влада? Іншими словами – як може існувати правило визнання?

С. Шапіро відповідає, що можливість створення права (юридичної влади) ґрунтується на фундаментальній здатності людей створювати та поділяти плани (shared plans), яка є частиною інструментальної раціональності, а не на попередніх нормах права. Він вважає, що здатність до планування є позаправовою основою для виникнення правової системи. Складно погодитись з аргументами С. Шапіро, адже за своїми планами захистити ексклюзивний юридичний позитивізм ототожнивши планувальну діяльність з моральною діяльністю, він радше більше заплутав своїх читачів і «розмив» лінію, що розмежовувала позитивізм та непозитивістські типи праворозуміння. Цю критику С. Шапіро можна знайти в роботах Р. Алексі [22].

Висновки. Запропонована у статті періодизація формування англо-американського юридичного позитивізму на чотири періоди дозволяє відстежити генезу формування ідей сучасного позитивізму як типу праворозуміння. «Докласичний» і «класичний» етапи уможливають погляд на філософське підґрунтя позитивізму – етатизм, утилітаризм та ідея суверена, а «сучасний» і «постсучасний» демонструють як ці ідеї перетворюють на систему права, що має свої правила різних порядків та механізми планування і примусу (не лише фізичного). Таким чином можна побачити яким чином сучасні англо-американські автори намагаються зробити розуміння позитивного права більш гнучким і практичним, відкриваючи його для принципів права, які звертаються до моральних джерел, а також пропонують вирішувати складні проблеми сталості правових систем шляхом так званої «планувальної» діяльності.

Розуміння генезису (формування) юридичного позитивізму – від його філософських засад етатизму та утилітаризму до сьогоденних «постсучасних» теорій англо-американського юридичного позитивізму дозволяє ширше подивитись на центральні постулати позитивізму (соціальне походження права, відсутність необхідного зв'язку права і моралі) та використовувати ключові ідеї у науковій дискусії щодо проблеми праворозуміння та співвідношення права і моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алаіс С.Ф. Проблема праворозуміння в основних школах права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 203 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0403U003054>.
2. Баран А.В. Межі буття і дії позитивного права: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2018. 202 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/d828db38-5ea5-4201-b5a5-4f03cf59d234>.
3. Вдовина Г.А. Розвиток філософії права в XX ст. (англо-саксонська традиція): дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2002. 189 с. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124041979>.
4. Луцький Р.П. Теоретико-правові засади формування та розвитку сучасного позитивного права: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 490 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000788>.
5. Цуркан-Сайфуліна Ю.В. Зв'язок влади і права у концепціях юридичного позитивізму. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С. 21–47. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i64.186>.
6. Середюк В., Богдан О. Нормативність права в юридичному позитивізмі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 5. 2025. С. 333–340. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.43>.
7. Бігун В.С. Життя Г. Л. А. Харта. Кошмар і благородна мрія / *Проблеми філософії права*. – 2005. – Т. III. – С. 403–405. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/bitstreams/b27d1aef-1641-49f8-9da1-c8b98b81c925/download> (дата звернення: 15.11.2025).
8. Крапивін Є.О., Малишев Б.В. Роль «правила визнання» Г. Харта у сучасному англо-американському юридичному позитивізмі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 1. 2024. С. 78–82. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.10>.
9. Гримайло О.С. Сутність політичної свободи за Джозефом Разом. *XLV Науково-технічна конференція гуманітарних підрозділів*. 2016. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/813> (дата звернення: 15.11.2025).
10. Austin, J. *The Province of Jurisprudence Determined*. Cambridge University Press, 1995. – 343 p.
11. Hart H.L.A. The Ascription of Responsibility and Rights. *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, Vol. 49 (1948-1949). P. 171–194. URL: <https://www.jstor.org/stable/4544455> (дата звернення: 15.11.2025).
12. Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3rd ed. Oxford University Press, 2012. – 384 p.

13. Крапивін Є.О. Про відмінність «інклюзивного» та «ексклюзивного» юридичного позитивізму в сучасній англо-американській юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2024. С. 42–46. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/5>.
14. Raz J. *The Authority of law. Essays on law and morality*. Oxford : Clarendon Press, 1979. 289 p.
15. Raz J. *Practical Reason and Norms*. Oxford University Press, Oxford. 1999. 220 p.
16. Postema G. *Law's Rule: The Nature, Value, and Viability of the Rule of Law*. Oxford University Press, Oxford. 2022. 394 p.
17. Waldron J. *Thoughtfulness and the Rule of Law*. Harvard University Press. 2023. 336 p.
18. Kramer M. *In Defense of Legal Positivism: Law without Trimmings*. Oxford University Press. 2003. 324 p.
19. Himma K. *Coercion and the Nature of Law*. Oxford University Press, 2020. 288 p.
20. Sunstein C. *Why Nudge?: The Politics of Libertarian Paternalism*. Yale University Press, New Haven. 2014. 208 p.
21. Shapiro S. *Legality*. Harvard University Press, 2011. 488 p.
22. Alexy R. Scott J Shapiro between Positivism and Non-Positivism. *Jurisprudence*, 7:2, 2016. P. 299–306. DOI: 10.1080/20403313.2016.1190149.